

אחת התעלומות הגדולות בנוגע לזיהוי מחבר ספר, הוא ללא ספק תעלומת הספר המפורסם 'חמדת ימים', שגרם לסערה גדולה סביב זהות מחברו, סערה שעדיין לא שככה, ולא עוד אלא שכמה וכמה ספרים נכתבו על נדון זה, עד לעת האחרונה ממש. במסגרת קצרה זו לא אטול על עצמי לסקר את כל תולדות הפולמוס והסערה, ואציין לראשי פרקים לניסיונות הזיהוי, ומשם אגיע לגילוי העשוי לשפוך אור חדש.

לצד התעלומה הגדולה, עורר הספר הדים נרחבים בעולם היהודי כולו: קמו לו אוהדים, אך גם מתנגדים חריפים שראו בו יצירה שבתאית. כמדומה שאין לו אח ורע לספר 'חמדת ימים', הן מצד התפשטותו המהירה בכל המחוזות ועל בתי מדרשות שונים, והן מצד ההתנגדות החריפה שחבקה אף היא גדולי ישראל מכל הקצוות. בהזדמנות אחרת אעמוד על יחסם של גדולי החסידות לספר.

השפעתו העצומה של הספר על יהדות האימפריה העות'מאנית בפרט ועל תפוצות ישראל בכלל, היא למעלה מן המשוער. הספר משמש אחד המקורות הכי נפוצים בענייני מנהג, הנהגות טובות, החדרת תפילות חדשות ותיקונים שהתפשטו בשנים לאחר מכן ושמחברים רבים העתיקו ממנו. גם בספרי הלכה אנו מוצאים את עקבותיו, וכל זה בה בשעה שלא ידוע שם מחברו! עובדה זו לבדה זועקת דרשני.

*

חלקו הראשון והשני של 'חמדת ימים' נדפסו באזמיר בשנים תצ"א-תצ"ב, בהסכמת רבי חיים אבולעפיא ורבי יצחק הכהן רפאפורט. דבר פלא הוא שבתשובותיו מסתמך רבי יצחק הכהן הלכה למעשה על 'חמדת ימים': "כי זה ימים ושנים רבות נהגנו לתקוע בר"ה סדר תקיעות דמיושב קודם התפלה עם

הנץ החמה למצוה מן המובחר, וכן שמענו שנוהגים בא"י... אח"כ הגיע לידנו ספר חמדת ימים וראינו שכ"כ בהלכות ר"ה. והן עתה שמענו מערערים ע"ז ולא ידעתי טעמם..." (שו"ת בתי כהונה, ג, אזמיר ת"ק, סי' ה.).

מהדורה שלישית נדפסה בזולקווא תק"ב. במהדורה זו הוכנסו שינויים רבים, וכולם נועדו להסיר את חשד השבתאות ממנו, כפי שהודגש בשער הספר: "הושת עליו עין המגיהים לומדים מופלגים באיזה מקומן שהיה נגד הדין המוסכם ע"פ פוסקים... ולבלתי היות בו שום ערוב מאיזה סיג ודופי". מהדורה רביעית נדפסה בזולקווא תק"ו, ומהדורה חמישית בזולקווא תקי"ג.

תוכנו של הספר כולל דברי הלכה כספר הלכתי קלאסי, שזור בדברי קבלה, ביאור מצוות על דרך הקבלה, דברי מוסר, הנהגות ותיקונים, תפילות וסגולות, כולם מסודרים לפי סדר השנה.

כאמור, הספר הופיע בעילום שם המחבר. רבי ישראל יעקב אלגאזי היה העורך והמסדר והמביא לבית הדפוס, כפי שרשם בהקדמתו. הוא מספר שרכש את כתב ידו של הספר בצפת, אבל לא עלה בידו לגלות את שם מחברו. רבי ישראל יעקב משבח את אותם "יחידי סגולה" חברי בית המדרש "כתר תורה" באזמיר, אשר בכספם נדפס הספר, ודברי שבח עליהם מובאים בשני החלקים. יש לציין שבית מדרש זה לא ידוע לנו ממקום אחר. כמעט מאז יצא לאוויר העולם, לא פסקה תעלומת מחברו, ועד עתה נשארה תעלומה זו ללא פתרון מספק.

הראשון שדן בזיהוי המחבר הוא רבי יעקב עמדין. בעשרים מקומות בספריו הוא דן בזיהוי, ולדעתו הוא לא אחר מאשר נתן העזתי. לראשונה הוא קובע עובדה זו בסוף ספרו 'תורת הקנאות' (אלטונא תקי"ב).¹ (אולם כבר בשנת תצ"ז כתב רי"ע בספרו 'קיצור ציצת נובל צבי' שזיהה ב'חמדת ימים' סממנים שבתאיים, אולם הוא מודה שעדיין לא טרח לבדוק את הספר ביסודיות. כאשר נשווה את גילוייו של רי"ע מול הצנזור שנעשה ב'חמדת ימים' מהדורת זולקווא תק"ב, נוכל לעמוד על המניעים!

כידוע, רי"ע הקדיש ימיו כלילות להדוף ולגלות שבתאיים סמויים וספריהם, הן מתוך עדויות בכתב ושבע"פ, והן מתוך גילויים ורמזים מתוך ספריהם, כשהוא נעזר בחושיו הבלשיים ועיני בדולח. רבים ושלמים נגררו בתר השערות של רי"ע.²

כבר בשנת תרכ"ט פרסם המשכיל המפורסם דוד כהנא מאודסה מאמר ארוך (בהמשכים) בשם 'אבן התועים', והוא תולדות ש"צ וסיעתו, בעיתון 'השחר', שנה שלישית (תרכ"ט). בסוף המאמר סיפח נספח בשם 'תוי ספרים', בו הוא נמשך אחרי קביעת רי"ע, ומוסיף עליו ראיות נוספות.³ בשנת תרל"א התפרסמו בעיתון 'המגיד' שני מאמרים שעסקו בזיהויו של המחבר, וגם הם נמשכו אחרי דעת רי"ע.

הראשון שיצא להשיג על רי"ע הוא רבי חיים פאלאג'י בספרו 'כל החיים'. הוא יצא בתוקף נגד דעתו של רי"ע ומאריך בדברי הגנה על הספר וגם על ספר 'מקדש מלך' שניזון רבות מ'חמדת ימים', אבל הוא לא ביסס את דברי הגנתו על ניתוח הספר עצמו, אלא מתבסס על כך שרבים מגדולי ישראל, ובפרט זקנו בעל 'חקרי לב', הגו ב'חמדת ימים' ונהגו על פיו.⁴

הפולמוס הגיע עד לתימן הרחוקה. חכמי צנעא נשאלו מחכמי עיר רעדא, על כך "שבא אחד ובידו איגרת שלוחה מעיר עדן, על אשר נתוכחו ת"ח זה עם זה על אודות הרב חמ"י ומעשהו..." (י' לוי נחום, מכמנים מחשיפת גנזי תימן, ת"א תש"ן, עמ' מ).

בשנת תר"ס התעורר פולמוס במאסף 'וילקט יוסף' שהחל ר' ישראל ברגר מבוקרסט (שנה ב, ר"ח סיון תר"ס, קונ' טו, סי' קנז). הלה הוא יצא להגן על הספר ומוסר פרט מעניין שלא ידוע ממקום אחר: "שרבים הם מנפשות החסידים, כי ירננו עליו, באמרם שמחברו הוא נתן העזתי,⁵ ואף האריך לדחות דברי רי"ע (בטענו שרי"ע הכליל רבים מגדולי ישראל בכת השבתאים, ואף שכוונתו היתה לשם שמים, אך טעה בזה וכו'), והוא ביקש לומר שהמחבר חי עוד לפני תקופת נתן העזתי! כמובן שהיו שם תגובות רצוא ושוב עד בלי די.⁶

הראשון שהטיל ספק בשבתאותו של הספר ובזיהויו המחבר כנתן העזתי באופן מחקרי בדרך של ניתוח הספר היה רבי מנחם מענכין היילפרין (המגיה והמו"ל

של שער הכוונות). ספרו 'כבוד חכמים' (ירושלים תרס"ב,⁷) הוא הספר הראשון שיצא לברר את מקומו של 'חמדת ימים', וכלשונו בשער הספר: "להשיב כבוד לחכמי האמת ע"י מלחמת מצוה במלעיביהם ולהחזיר עטרה ליושנה". הוא חפץ להסיר את תלונות רי"ע, אולם עיקר הדיון הוא רק אם הוא חשוד בשבתאות אם לאו, אבל לא העלה רעיון מסוים לזהות המחבר. כנגד קביעתו של רמ"מ היילפרין יצאו שניים; הראשון הוא ר' מרדכי לוריא מצפת, שפרסם קונטרס 'אמת ליעקב' והדפיסו בסוף שו"ת הרשב"א (ירושלים תרס"ג). בעקבות קונטרס זה הדפיס רמ"מ היילפרין שנית את קונטרסו 'כבוד חכמים' (ירושלים תרע"ד לערך) בהוספת תגובות על ספרו של לוריא. תיכף יצא שוב לוריא והדפיס קונטרס בשם 'מלחמת יעבץ' (ירושלים תרע"ד) בו הוסיף השגות על דברי היילפרין. המשיג השני הוא רבי חיים אלעזר שפירא אב"ד מונקאטש במאמר "משיב מפני הכבוד" (נדפס בתוך ספרו 'חמשה מאמרות', ברגסאס תרפ"ב), בו תקף את מסקנותיו של היילפרין.⁸

*

הפולמוס הוליד בעקבותיו יבול שלם של ספרים ומאמרים וחוברות הדנים אודות זהות המחבר. אמנם תחילה עסקו בענין בעיקר שלומי אמוני ישראל, אך עם הזמן זלג הדיון לחכמי המחקר שעסקו בו בלהיטות יתירה, ואלה הגדילו לעשות וניסו להתחקות אחר זהות המחבר, ולא רק בענין כשרותו או שבתאותו של הספר, כפי שעסקו בו עד עתה. כאן אזכיר רק את עיקרם של סופרים. בדור האחרון עסקו בענין זה באופן יסודי החוקרים דלהלן. הביבליוגרף אברהם יערי, שכתב ספר בשם 'תעלומת ספר' (ירושלים תשי"ד), ולצד סקירה מקיפה על הספר ניסה לקבוע שהמחבר הוא ר' בנימין הלוי מצפת תלמידו של ר' חייא רופא. תיכף יצאו כמה חוקרים להשיג עליו בחריפות יתירה, והדברים הצטרפו לדיון נרחב. פרופ' ג' שלום כתב מאמר בשם "והתעלומה בעינה עומדת", בכתב העת *בחינות*, ח (תשט"ו), וכן רעהו פרופ' ישעיה תשבי פרסם מאמר בענין זה בכתב העת *תרביץ*, כד (תשט"ו), עמ' 441-455 (פרסמו שוב בספרו 'נתיבי אמונה ומינות', ירושלים תשמ"ב, פרק ז), ושניהם מוכיחים שזיהוי זה הוא שגוי הואיל ומביא קטעים מספרים שנדפסו זמן רב לאחר זמנו של אותו ר' בנימין.

ידוע לי שפרופ' מאיר בניהו ז"ל השאיר אחריו חיבור שלם לשאלת זיהויו של המחבר. כמה פעמים שוחחתי עמו בנידון, והוא סח לי שיש בדעתו להוציאו לאור כדי לפשט את הספיקות, אך לא איסתייע מילתא, וחבל על דאבדין.

ר' יעקב משה טולידנו משער בספרו 'אוצר גנזים' (ירושלים תש"ך), עמ' 220, שמחברו הוא ר' חייא דיין, יליד ירושלים שהיה שד"ר במרוקו ואלג'יר בין השנים תכ"ה-ת"ל והסתובב בקהילות ישראל בגולה.

הרב ש"א מרגליות בספרו 'מרנן ורבנן' ח"ב עמ' קט בהערה, משער שמחברו הוא ר' שמעון באקי.

י' תשבי הנ"ל ומ' בניהו היו הראשונים ששיערו שמחברו הוא רי"י אלגאזי עצמו, שעד עתה האמינו הכל בגירסה שהציג שהוא אכן היה רק המו"ל. אולם לדעתם היתה חבורת מקובלים באזמיר שחיברה את הספר בסיועו של אלגאזי. מ' בניהו ('שטרי התקשרות שלמקובלי ירושלים', אסופות, ט (תשנ"ה), עמ' מה-נח) הצביע על כמה "משפטי לשון" המיוחדים לספרי הרב אלגאזי, והם נמצאים בשפע ב'חמדת ימים'.

לאמיתו של דבר, שני המלומדים האחרונים קלעו למטרה, אבל לא הביאו ראיות חותכות להשערתם זו.

עד עתה טרם נעשה עבודת מחקר מקיפה בענין השורשים ההיסטוריים של מקורות הספר, ונחקרו בו רק קטעים בודדים, אבל לא נעשה עבודה יסודית לגלות את דרכי חיבורו. בשנים האחרונות נכנס ידידי הרב שמואל אברהם תפילינסקי לעובי הקורה ומתחקה ביסודיות שורה אחר שורה בספר, וכך נתגלה שכל הספר אינו אלא ליקוט אדיר, וכמעט כולו על ראשו על כרעיו ועל קרבו לקוח ממקורות אחרים, כלשונם ובעיקר בשינויי לשון קלים. וחלילה לא יעלה על דעת הקורא לבטל מלאכה זו במחי יד, כי אומנות יתירה היא זו לשלב במבנה של ספר מיוחד זה אלפי קטעים ממאות ספרים שונים בשינוי סדר ושינוי ערכין ושינוי לשון, וקטעים רבים נשזרו זה בזה כגחלת בשלהבת עד שנשתכחה צורתו הראשונה של הציטוט, ואך בקושי ניתן לזהותו.

כדאיתנין להכא, יש לערוך הערכה מחודשת בדבר זהות המחבר. החוקרים למיניהם יצאו מתוך נקודת הנחה שהיה לספר מחבר אחד, ולכך ניסו להתחקות אחר שמות הספרים והחכמים שהוא מזכיר, ולפי זה לזהות את מקומו ובית מדרשו ותקופתו של המחבר. אבל כשאנו יודעים שכל כולו אינו אלא ליקוט, וכי כל השמות הועתקו ממקומות אחרים, וכמעט שאין בו רעיון מקורי משלו, נקל להפריך את כל הראיות שהכבירו החוקרים כל אחד לשיטתו. גרעין הרעיון שייך לפרופ' י' תשבי, אבל כנראה שאף הוא לא עמד על עוצמת תגליתו וממדיה.

לאחרונה נחשפתי יחד עם ידידי הנ"ל רש"א תפילינסקי בראיה חותכת שהמחבר הוא אכן רבי י"י אלגאזי, הוא ולא אחר, הוא ולא שליח. אסמכתות רבות אסף רש"א ושם באמתחתו בענין זיהויו של רי"י כמחבר הספר, אך מדובר כאן בראיה שאין עליה פרכה.

אקדים כאן כמה שורות לתולדות חייו של רבי ישראל יעקב אלגאזי. הוא היה נכדם של גדולי ישראל. מצד אביו ר' יום טוב היה נכדו של רבי שלמה אלגאזי שניהן באזמיר ובירושלים, ומצד אמו היה נכד רבי יוסף חזן.

רי"י נולד באזמיר. אין כמעט פרטים על צעירותו. ידוע שנדד הרבה בין ארצות שונות, אך לא ידועים תאריכים מדויקים. מסתבר שעלה לא"י בין השנים תפ"ח-תצ"א. והחשבון כך הוא, התאריך האחרון שהוא מזכיר באזמיר הוא הספד לאביו בשנת תפ"ח, ככלות שנה לפטירתו. התאריך הראשון שהוא מזכיר בירושלים, הוא תצ"א, בדרוש לפטירת "אשת חבר החכם השלם הדיין המצויין כה"ר יעקב אשכנזי" (שמע יעקב, ליוורנו תקמ"ד, ר"פ לך לך, דף י' טו"ג; ר"פ בא, דף עח טו"ד). ויש כאן פליאה נוספת: את 'חמדת ימים' הוא הדפיס באזמיר בשנת תצ"א, לדבריו, מתוך כתבים שמצא בצפת! הרי שכבר היה בא"י וחזר ובאותה שנה חזר לא"י.⁹

בשנת תק"א התיישב בצפת, שהה בה זמן קצר ואח"כ עבר לירושלים. תיכף התפרסם בין גדולי העיר, וכבר נקרא לכהן בבית דינו של רבי אליעזר

נחום, ואחרי פטירתו בשנת תק"ה נמנה עם בית דינו של רבי נסים חיים מזרחי שנפטר בשנת תק"ט, ואחר מותו ישב רי"י כחבר בבית הדין עם חברו (מימי אשמיר) הראשון לציון רבי יצחק הכהן רפאפורט בעל 'בתי כהונה'. בבי"ד זה ישבו גם רבי יונה נבון ורבי יצחק זרחיה אזולאי. רבי יצחק רפאפורט נפטר בשנת תקט"ו, ורי"י תפס את מקומו, "הלבישוהו נזר עטרה וישב על כסא שופט צדק" (לשון בנו בהקדמת 'נאות יעקב'), אך שימש בתפקיד זה זמן קצר בלבד, שהרי נפטר ביום עשרה בתמוז תקט"ז. אחריו מלך ר' מיוחס בכר שמואל בעל 'פרי האדמה', עד לפטירתו בשנת תקל"א.

רי"י היה גדול שבגדולי החכמים והמקובלים בירושלים, עמד בראש חברת 'בית אל', חיבר ספרי הלכה רבים וחשובים, וגם היה דורש לפני הקהל תמידין כסדרן.¹⁰

החיד"א הגדיל לעשות בשבחו של רבו, וכאשר הגיעה השמועה על פטירתו שיגר אגרת-ניחומים לעמיתו ורעו בנו של רי"י, ר' יו"ט אלגאזי, וספד לו כדברים האלה: "אש"ר ישב לחוף ימים ים התלמוד בבלי וירושלמי ופסקי הלכות למישקל ולמיטרי אדהכי והכי נשיב זקוקין דנורא האש הארוכות, והגה מפיו סמוך ונראה יאה ויאה דעביד ליה סמתרי כסא וסמוכות... עט"י המדבר"ה שיט"ה הצררתה מאה פעיות פעייא אל לא טובה השמועה כי גלה יקירנו, אביהן של ישראל, ונלקח ארון האלקים עטרת ישראל, הרב המופלא ח"ק נ"י, עמודא דנורא, בוצינא דנהורא, המאור הגדול, דין אבא למלכא זלה"ה. הלא לאמונה חשך עולם בעדי ויד יוסף תלש"א אזל"א שערא דגופא וגם את הזקן מחזיר ריקן... אוי לו לדור שאבד מנהיגו... אוי לנו שכך עלתה בימינו, ווי לארעא דישראל דחסרא לה גברא רבא ומאריה דארעא דישראל, אוי מה היה לנו.¹¹..."

*

כעת נבוא לענין חיבור 'חמדת ימים'. ראשית יש לציין לעובדה מתמיהה, שעל אף ספריו הרבים בנגלה, לא השאיר רי"י אפילו חיבור אחד בתורת הנסתר, בה בשעה שעמד בראש החבורה 'בית אל', להוציא העתקת 'בית מועד' והוא "כוונות" לסדר החגים, שנמצאים בידינו כמה וכמה העתקות מחיבור זה, ובכל

העתק הוסיף המעתיק הגהות והוספות שונות, וכן נמצא בידינו עותק של ריי"א שהעתיק ושינה כבתוך שלו.¹²

כאמור למעלה, דבר גלוי הוא שרי"י הוא המעתיק של הספר והמו"ל ואף הוסיף בו הערות רבות לאין ספור כאשר ציין בראשן: 'א"ה'.

והנה, בחלק שני של 'חמדת ימים', פרק ד – 'דרוש בפסח על התבואה' (דף נה ע"ב), מצאנו שיש שינוי משמעותי בין שני עותקים של הדפוס הראשון! עד היום לא עלה על דעת אדם להתחקות אחר שינויים בין העותקים של הדפוס הראשון, ואולי בעקבות הגילוי הזה יתגלו שינויים נוספים. על כל פנים, שינוי זה עשוי לשפוך אור על זהות המחבר, כדלהלן.

ראשית אביא את הגירסא ממהדורה נדירה ביותר (ידוע לנו רק על עותק אחד שקיים בעולם). בראש דבריו כותב כמה שורות של דברי מוסר בענין הצניעות במועדים, ובהערה בתוך סוגריים (שמקדים בראשו 'א"ה') מעתיק פסקא ארוכה מספר 'באר שבע' (ויניציאה שע"ד) בענין שהוא דן בו, ואחריה מוצב סוגר סוגר, ואחריו הוא ממשיך: "ודבריו כולם נכוחים למבין וכבר הארכנו בחבו' זה בהרב' מקומות בתוכחת זו והרבינו בראיו' תלמודיות וגם מהמקובלות אשר כל א' מהנה תועבה היא ומשרה כחה של לילית קולה כנחש ילך בקרב איש ולב עמוק וגם הנפש לו תמלא מזוהמתה ואין צורך להאריך עוד בזה כאן."

העותק "המקורי" לכאורה

פשוט לכל קורא שכאן בעצם חשף המו"ל בשגגה שהוא המעתיק והוא המחבר; הוא אשר האריך בחיבור זה בהרבה מקומות אחרים בנדון זה, והוא הוא אשר האריך כאן בדברי הרב 'באר שבע' (שהרי לא קיימת אריכות בדברים אלו בדברי המחבר עצמו). והנה, דברים אלו עדיין אין בהם כדי ראיה מוכרחת אלמלי טרח המו"ל ובעותקים אחרים של אותו דפוס ניסה לטשטש את הדברים המחשידים. בעותק אחר – מצוי יותר – אנו רואים שינוי קל בפסקא זו. ראשית, כל הקטע המצוטט כאן נמצא אף הוא בסוגריים, כמבקש המו"ל לומר שאף אלו דבריו שלו, ואילו בגופם של דברים שינה כך: "ודבריו כולם נכוחים למבין וכבר האריך הרב] כוונתו למחבר הבלתי ידוע של 'חמדת ימים' [בחבו' זה בהרב' מקומות בתוכחת זו והרבה בראיות תלמודיות..."

העותק "המתקן" לכאורה

האם יתכן לומר שהגרסא בעותק הראשון, מקורה בטעות סופר?

מסתבר שעוד נכוננו לנו תגליות רבות בענין זה, וימים יגידו.

ר' ישראל יעקב אלגאזי נשאל אודות "סופר אחד שהיה הלצי וכותב באגרות לרבני ישראל בהלצת כינויים הניתנים לו יתברך, וערערו עליו אשר כותב לאחד 'מאורן של ישראל צחצחות' וכו'. ונראה לענ"ד שאין שום עיכוב בדבר, שהרי השווה הקב"ה כבודן לכבודו, ולא עוד אלא שהחמיר בכבוד ת"ח יותר מכבודו) "...שו"ת מהר"י אלגאזי סי' טו.)

לסיום. הרבה נמלכתי בעצמי אם אני רשאי לפרסם דברים אלו, וכלשון הגמרא: "בין כך ובין כך אתה עתיד ליתן את הדין, אם כדברך התורה כסתו ואתה מגלה אותו, ואם לאו אתה מוציא לעז על אותו צדיק" (שבת צז ע"א), ובפרט לאור דבריו של מהרי"י אלגאזי עצמו בענין כבוד חכמים. אלא שחזקה עלי תועלת הרבים, להיוודע ולהודיע נאמנה שהשמועה על שבתאותו של מחבר הספר אין לה מקום לחול, ואולי אם המחבר היה יודע שכך ילעזו על ספרו – מי יודע אם היה נותן רשות לגלות, וברוך היודע.

1. קטע זה של רי"ע הוא מוקשה הבנה, מלא רמזים ור"ת שקשה לפענחם, כדרכו של רי"ע. והטיב מכובדי הרב פרופ' שניאור זלמן ליימן מניו יורק, גדול המומחים בדורנו בתולדות רי"ע, לפענח בטוב טעם ודעת את כוונתו, במאמרו "ספרים החשודים בשבתאות – רשימתו של הגאון יעב"ץ זצ"ל", ספר הזכרון לרבי משה ליפשיץ, עמ' תתפה-תתצד[ע].

2. ראה למשל, שבחי הבעש"ט [מהדורת ר"י מונדשיין עמ' 171], על אף שרבות התמיהות בסיפור זה; שו"ת זכר יהוסף, ב, תהלוכות האגדות פ"ו; רבי יוסף מו"ץ בטשעהרין [מחסידי של המגיד מטשרנובל], דרכי החיים, פיטרקוב תרמ"ד, הקדמה; רבי אברהם ביק מפרשבורג, אהל מועד, ז, פרשבורג תרנ"א, חלק ערכי עלי, אות ח, ס"ק צא[ע].

3. כפי הנראה להלן, הראשון שיצא להגן על 'חמדת ימים' הוא רמ"מ היילפרין. אני משער, שמגמתו היתה בעיקר להפריך את דברי המשכיל כהנא, וכך כותב רמ"מ היילפרין ב'כבוד חכמים' (דף יא ע"ב): "בשנת תרל"ג יצא מדפוס בוויין ספר אבן התועים מאת... אשר דרך כלל ידבר סרה על כל גאוני ישראל מקטן ועד גדול עפרא לפומיה, ומי שמעיין בספרו 'אבן נגף' יקרע כל בגדיו מדבריו אשר הוא חטא והחטיא את הרבים... והוא הפיל חללים לאלפים ורבבות[ע]. "...

4. כל החיים, אזמיר תרל"ד, ערך השגה, דפים יז-יח. ולא זו בלבד, אלא הערצתו הגדולה של רח"פ לספר היא גדולה עד מאוד; הוא מרבה בכל ספריו לדבר על קדושתו ומביאו פעמים רבות מתוך הערצה וחיבה יתירה, כאחד מקמאי[ע].

5. שמא התכוון לחסידי זידיטשוב וקומרנא, שכידוע יצאו בשצף קצף נגד 'חמדת ימים' (לדוגמא ראה: זוהר חי, שמות דף לח ע"ב, דף קט ע"ב). דבר פלא הוא, שהרי ר' ישראל ברגר היה מגדולי חסידי ומעריצי שושלת זידיטשוב-קומרנא, כידוע, ומפליא שבמאמר זה מהפך את הצינורות: הוא מצביע על 'עטרת צבי' שמביא כמה פעמים מסר 'חמדת ימים' שלא בשמו אלא בשם "ספר פלוני", והוא מנצל עובדה זו כדי ללמד סנגוריה על 'חמדת ימים'! גם בסוף

דבריו הוא מבכה את הדור הלוקה ברכילות והוצאת שם רע על גדולי ישראל, והוא מצטט מתוך 'היכל הברכה' לרי"א מקומרנא, פר' שלח, בגנות מספרי לשה"ר! ושמה דבר זה תואם למה שהביא במקום אחר שבראשית ימיו ביקר בעל 'עטרת צבי' את הספר, ובסוף ימיו חזר בו, והסביר את עצמו: "האם אחר זמן רב כזה לא היה לו עוד תיקון?" (עשר קדושות, מערכה ב, מהדורא תנינא, סע' נד). דברים אלו אינם מובנים לי^[4].

6. כמובן שאין כאן המקום להביא את הטיעונים השונים שהועלו במו"מ, אולם יש להצביע על דבר אחד, על הבורות המבהילה הקיימת בפולמוס (כמו ברוב הפולמוסים). למשל, היו שטענו שהמחבר כתב הלכות ת"ב, אך נאבד! ויתירה מזו, יש שכתב שאכן נדפסו! (ר' חיים לוינר מפולדא, וילקט יוסף, ר"ח אב תר"ס, סי' כז^[5]). (

7. על אף שהקדמתי את ר"י ברגר, יש לציין שהוא כתב שהוא קיבל את עיקרי ידיעותיו ממכתב שקיבל מאת רמ"מ היילפרין, בעודנו בהורדנא. עד הנה היה ידוע שעיקר התעסקותו של רמ"מ היילפרין בענין החלה יחסית מאוחר, היינו מתרס"ב והלאה. רק לאחרונה התברר שעוד כאשר ישב בחו"ל (וכנראה ששמו עדיין לא התפרסם), כבר הרעיש כדי להגן על הספר. העדות הראשונה היא במכתבו לרבי יעקב משה אב"ד מוש (תלמידו של רבי יצחק מוואלוז'ין) שהתפרסם בקדושתו וגדולתו בתורת הנסתר. רמ"מ היילפרין – בעודנו בהרודנא – הריץ אליו אגרת אודות לימוד חכמת הקבלה ושאל אותו כמה שאלות. אחת מהן היא אודות קלא דלא פסיק שיצא נגד 'חמדת ימים'. וזו לשונו: "גם להודיעני אודות הס' חמ"י אשר אחד שאל במכתב העת 'המגיד' עליו אם כשר הדבר ללמוד ממנו. ואחד השיב כי ראוי למנוע מללמוד מאתו... ואנכי הראתי לדעת בעזה"י"ת אשר הוא קודש קדשים וביארתי לו הפשט הנכון אשר כל דבריו כגחלי אש". בהמשך הוא מציע לנמען לשטוח לפניו את דעתו. המכתב ללא תאריך, אולם יש להניח שנערך תיכף עם פרסום המאמר ב'המגיד' בשנת תרל"א, ויש לציין שר' יעקב משה נפטר בשנת תרל"ט. צילום מכתב זה פורסם לאחרונה בספר 'מלך ביופיו' [תולדות רי"ח אברמסקי], ירושלים תשס"ד, עמ' 38. כל המכתב פוענח להוציא קטע זה! האזכור השני של התעסקותו בענין הוא מה שהביא ר"י ברגר, כאמור.

לאחרונה הוצע למכירה מכתב מר' דוד שפרבר אב"ד פרעשוב אל רמ"מ היילפרין, בו הוא מבכה את העובדה שישנם הרומסים את כבודו וקדושתו של 'חמדת ימים', בה בשעה שצדיקים וקדושים הוגים בו יום וליל, והוא בטוח שהמערערים מעכבים את הגאולה (קטלוג 'קדם', 2, נובמבר 2008, פריט 390^[6]).

8. אפיזודה מעניינת הקשורה למאמר זה, ראה: רי"י גרינוואלד מקלומבוס, הרב ר' יהונתן אייבשיץ, ניו יורק תשי"ד, עמ' 15-16[ע].

9. החוקר מ' פוגל ("שבתאותו של ספר 'חמדת ימים' – התבוננות מחודשת", בתוך: החלום ושברו – התנועה השבתאית ושלוחותיה, ב [מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, יז (תשס"א)], עמ' 421) מסכם את הידוע לו על מחבר 'חמדת ימים' מתוך הספר: "הוא חי במחצית השנייה של המאה השבע עשרה וברבע הראשון של המאה השמונה עשרה. מרכז חייו היה באיזמיר, והוא הרבה בנסיעות. 'מקומות שעברתי', 'קהלות שעברתי' הם ביטויים שגורים בפיו. במסעותיו הגיע לארץ ישראל, למצרים ולמערב אירופה". ושם בהערה כותב: "נדודיו במחוזות אלה מתוארים במילים: 'דע כי בהיותי במצרים ראיתי...' (ח"ב, קכא ע"א); 'לא כמינהג שראיתי בקושטנדינא' (ח"א, סח ע"א); 'בהיותי בברוסה' (עז ע"א); 'לא כמו שראיתי בשאלוניקי' (ח"ג, יב ע"ב); 'בעוברי דרך ערי הפרנקי' (ח"א, נא ע"ב); 'ובהיותי בערי אשכנז' (צג ע"ב); 'ובהיותי בויניציא' (קג ע"ב)". כמובן שיש להשוות את נסיעותיו המרובות של רי"י אלגאזי לאזכורים אלה, אם כי נראה לפום ריהטא שרי"י לא היה ברוב המקומות הללו[ע].

10. מתוך תולדותיו שנערכו בעילום שם [ע"י מכובדי הרב שמעון שווארץ שיחי] בספר 'אמת ליעקב' שיצא במהדורת צילום בשנת תשל"ו[ע].

11. הועתק מכת"י ע"י ר' יצחק בדאהב, 'כי ביצחק', ירושלים תרפ"ח, חלק ג' ירושלים, עמ' ה-ו. ידוע שהחיד"א בשם הגדולים התעלם לגמרי מ'חמדת ימים', וכמעט שלא הזכירו גם בשאר ספריו המרובים והעשירים. רק בשלושה מקומות הוא מזכירו, וזאת רק בשעה שאחרים מביאים אותו והיה מוכרח להביאו, וגם זאת מזכירו רק באמצעות ראשי תיבות קשים לפענוח. תמוה בעיני כיצד יתכן שהיה תלמידו, ועכ"פ ידע שרבו הוא המו"ל, וכך היה יחסו לספר[ע].

12. מ' בניהו, "ספר בית מועד – מהדורה בלתי ידועה של ספר כוונות", ספר זכרון להרב יצחק נסים, ד, ירושלים תשמ"ה, עמ' קטז-קט"ז[ע].